

ЛЕКЦІЯ 3. Історія медицини від первісного суспільства до розвитку медицини Київської Русі

ПЛАН

1. Особливості розвитку медицини Київської Русі.
2. Розвиток народної медицини
3. Лікарі-ченці: Антоній, Пимен, Агапіт
4. Відкриття лікарень, притулків для хворих і немічних

ЛІТЕРАТУРА

1. Шегедин М.Б., Мудрик Н.О. Історія медицини та медсестринства. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. — 328 с.
2. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. — К.: Вища шк., 2001. - 431 с.
- 3.Плющ В. З історії української медицини XVIII ст. // Хроніка 2000. - 2000. - № 35-36. - С.139-168.

Медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. А народне цілительство випередило свій час й успішно застосовується й зараз. Лікарі (від кельтського "лейкер"), гойцої (ті, що гоять), знахарі були вельми популярні й займалися практикою професійно. Своїх лечців мали князівські двори, а монастирі – власні богадільні. Які ж методи використовувала давньоруська медицина? По-перше, хірургічні – війни вимагали великої кількості фахівців з лікування ран. Була для хірургів робота й у мирний час – у літописах згадуються навіть операції по видаленню пухлин. Важливою "галуззю медицини" було, звісно, акушерство. З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише "народні цілителі", але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати "зілля" – відвари, настої, чаї. Популярна в народі була "домашня фізіотерапія" – лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, "банки", клістири. Однак специфічним "києворуським" методом була психотерапія. Вона базувалася на язичьких традиціях – заговорах, позбавленні від "пристріту", "порчі", "поробленого". Рідко в яких інших державах (аж ніяк не в Європі з їхньою інквізицією) були так популярні ворожки, шептухи, чаклуни, заклинателі,

відьми. Що характерно, ці традиції не прийшли до нас ззовні – ні з Візантії, ні з півночі, ні з античності. Вони збереглися на наших землях з незапам'ятних часів, і є невід'ємною частиною центрально-слов'янського сприйняття зв'язку живої людини з "іншим" світом. Істориками зроблений узагальнюючий висновок про існування трьох основних типів медицини: древньої, народної язичницької; більш пізньої міської світської ремісничої; монастирської. Одна з найбільш складних наукових проблем вивчення медицини Київської Русі – час виникнення і характер діяльності перших монастирських лікарень. Ще в історичній науці ХІХ ст. склалася традиція зв'язувати відкриття першої лікарні з ім'ям Феодосія Печерського. Н.А. Богоявленський, виходячи з «Життя Феодосія Печерського», написаного Нестором, також вважає, що для лікарні було відведено особливе місце, відгороджене забором від інших будівель, що додавало їй характер ізолятора. Хворим надавалася стаціонарна допомога. У монастир приводили і приносили людей з різними хворобами. Серед них були і діти, і дорослі. Кількість звертань досягала великих цифр. Більше за все було незаможних, але зверталися і представники вищого стану. Ще з часів Гіппократа, який стверджував, що лікар лікує, але природа зцілює, і до сьогодні серед медичних працівників актуальним залишається принцип: «Лікувати не окрему хворобу, а конкретного хворого». Саме цей принцип і є головним серед інструментів народної медицини, основною метою якої є боротьба за здоров'я, а не проти хвороби. За прикладом давньоруських "лечців" середньовічний лікар Авіценна рекомендував при багатьох хворобах мед, квітки липи, березовий сік, називаючи ці засоби «руськими ліками». На жаль, медичних пам'яток часів Давньої Русі майже не збереглося. Життя печерських подвижників об'єднані в збірник, відомий під назвою «Києво-Печерський патерик»², який розповідає про цілу плеяду монахів-цілителів. Автори «Патерика» Нестор, Симон і Полікарп були сучасниками подій, пов'язаних з виникненням монастиря. За їх свідченнями, вже в ХІ ст. в монастирі була лікарня, куди приносили і приводили різних хворих – хірургічних, терапевтичних, хворих з психічними і нервовими захворюваннями. Ще при Феодосії – ігумені Києво-Печерського монастиря (1062-1074) – був

заведений такий порядок: усіх хворих, що приходили до монастиря, спочатку дивився настоятель, який направляв їх до одного з ченців-«лечців», виходячи з характеру захворювання. Так, Аліпій лікував переважно хворих із захворюваннями шкіри. Свою основну професію іконописця він вдало поєднував з лікуванням, використовуючи як лікарські засоби фарби, якими писав ікони. Рослинні барвники грали важливу роль в лікуванні шкірних хвороб у багатьох народів. Аліпію приписували спроможність виліковувати найрізноманітніші гострі і хронічні шкірні захворювання. Під час лікування Аліпій брав фарбу з «вапниці» (горщика живописця) і змазував нею гнійні виразки, роблячи це кілька разів. Потім хворий змивав фарбу водою. Видужання хворого викликало захоплення наївних пацієнтів: адже вони не знали про загальновідомий тепер феномен протимікробної активності деяких барвників. Даміан лікував тільки дітей, Григорій – психічно хворих. Особливо треба відзначити життя і лікарську діяльність ченця Агапіта, який за свідченням «Києво-Печерського патерика», мав велику популярність серед усіх верств населення стародавнього Києва. Як стверджують історики медицини, Агапіт – киянин. Він прийшов у монастир ще за Антонія (Антоній і Феодосій – засновники Києво-Печерського монастиря). На жаль, рік не зазначено. Невідома й дата народження Агапіта, немає відомостей про минуле його життя. «Патерик» розповідає, що і в подвижництві, і в лікарській справі Агапіт наслідував Антонія. Сердечне, щире ставлення Агапіта до хворих, скромність, безкорисливість (грошей за лікування він не брав) зажили йому слави й поваги народу: «Слышано бысть о нем в граде, яко некто в монастыре лечець, многи болящии прихожаху и здрави бываху». «Києво-Печерський патерик» описує найбільш вдалі випадки лікування Агапітом не тільки простих людей, а й бояр, князів та їх родин. Коли у Чернігові захворів князь Володимир Мономах і лікування викликаного з Києва медика не дало результатів, князь покликав Агапіта. Той вилікував князя, але від дарованих коштовностей відмовився. Агапіт славився також умінням підбирати продукти харчування для хворого. Крім того, він користувався засобами, завезеними з інших країн. Так, коли лікар з Вірменії відвідав Агапіта, то знайшов у нього

«зелие», про яке сказав: «Несть се от наших зелий, но мню яко се от Александриа приносять». З питань про лікарську діяльність Агапіта в історикомедичній літературі є дві протилежні точки зору. Одні вчені категорично заперечують лікарську діяльність Агапіта, інші вважають його професійним лікарем. У контексті викладеного вище, зазначимо, що давньоруська медицина ніколи не відгороджувалась глухим муром від медицини сусідніх народів. Усі передові досягнення іноземних держав одразу ж органічно засвоювалися з огляду на місцеві умови й особливості. Звичайно, релігійні обряди, молитви посідали значне місце при лікуванні в монастирях. Проте це не могло припинити розвиток медичних знань. Щодо методів, якими користувався Агапіт (він лікував в основному травами), то в ті часи кожний «лічець» сам виготовляв ліки, був носієм і досвіду, і секретів своїх попередників. Отож цілком зрозуміло, чому він не прагнув афішувати свої методи. Лікарська діяльність Агапіта дістала відображення в гравюрах XVII-XVIII ст. 1982 року на фасаді будинку колишньої Микільської церкви на згадку про першого видатного лікаря Давньої Русі встановлено бронзову дошку з його барельєфним портретом. У Києві, Новгороді та інших містах при княжих дворах були як свої, так й іноземні лікарі. У київського князя Володимира Святославича лікарем був Іван Смера, якого князь 980 року посилав у Грецію та балканські країни по науку. Чимало правних "лічців" жило в Києві за часів Ярослава Мудрого, при дворі князя Всеволода Ярославича та його сина Володимира Мономаха. Були й жінки-цілительниці. Так, селянська дівчина, дочка бортника Февронія, яка дістала медичні знання від своїх батьків народних лікарів, успішно застосовувала їх на практиці. Дочка чернігівського князя Єфросинія була "зело сведуща в Асклепиевых писаниях" так називали тоді медичні книги. Євпраксія онука Володимира Мономаха, відома під іменем Добродії, багато вчилася, з дитинства її приваблювала народна медицина і для свого часу вона мала просто енциклопедичні знання. Медицина часів Київської Русі мала кілька напрямів, зокрема процвітала хірургія як найважливіша галузь практичного лікування. Це було зумовлене частими війнами і побутовими травмами. Тогочасні хірурги

володіли технікою операції на черепі при епілепсії та інших захворюваннях. В XI ст. найпоширенішим видом хірургічного втручання була ампутація кінцівок, при цьому "резалник" мав домогтися безгнійного загоєння ран з ледь помітним шрамом. Були відомі також ортопедичні прийоми, масаж, лікування виразок. Дьоготь вважався одним з основних засобів для зцілення найрізноманітніших захворювань шкіри, зокрема корости. Ним заливали також трупи й могили тих, хто загинув від чуми. Відходи поташу, що містили кальцій, застосовували при опіках. Введенням у лікувальну практику багатьох засобів рослинного і тваринного походження медицина західноєвропейських країн, Візантії та народів Малої Азії значною мірою завдячує вітчизняній народній медицині. Боброва струмина, що прославилась як тонізуючий засіб, була відкриттям наших предків. Ціцерон та Ювенал у своїх творах поширювали про бобрів найнеймовірніші відомості. Пліній називав їх "собаками понтійськими", але вже знав про застосування в медицині продуктів статевих залоз тварин бобрової струмини. За прикладом давньоруських "лечців" середньовічний лікар Авіценна рекомендував при багатьох хворобах мед, квіти липи, березовий сік, називаючи ці засоби "руськими ліками". На жаль, медичних пам'яток часів Давньої Русі майже не збереглося. Багато творів загинуло у вогні пожеж під час феодалських воєн та іноземних навал. Життя печерських подвижників об'єднані в збірник, відомий під назвою "Києво-Печерський патерик", який розповідає про цілу плеяду монахів-цілителів. Автори "Патерика" Нестор, Симон і Полікарп були сучасниками подій, пов'язаних з виникненням монастиря. За їх свідомством, вже в XI ст. в монастирі була лікарня, куди приносили і приводили різних хворих - хірургічних, терапевтичних, хворих з психічними і нервовими захворюваннями. Ще при Феодосії - ігумені Києво-Печерського монастиря (1062-1074) - був заведений такий порядок: усіх хворих, що приходили до монастиря, спочатку дивився настоятель, який направляв їх до одного з ченців-"лечців", виходячи з характеру захворювання. Аліпію приписували спроможність виліковувати найрізноманітніші гострі і хронічні шкіряні захворювання. Даміан лікував тільки дітей, Григорій психічно хворих. Особливо треба відзначити життя і лікарську

діяльність ченця Агапіта, який за свідченням "Києво-Печерського патерика", мав велику популярність серед усіх верств населення стародавнього Києва. Хто ж він, цей легендарний лікар? Де навчався мистецтву зцілення людей? Єдиним джерелом для дослідження медичної діяльності Агапіта (як й інших ченців) є "Києво-Печерський патерик", в якому за містичними нашаруваннями можна помітити зерна життєвої правди. Агапіт - киянин, прийшов у монастир ще за Антонія (Антоній і Феодосій - засновники Києво-Печерського монастиря). На жаль, рік не зазначено. Невідома й дата народження Агапіта, немає відомостей про минуле його життя. "Патерик" розповідає, що і в подвижництві, і в лікарській справі Агапіт наслідував Антонія. Можливо, сам Антоній здобув медичні знання на "Святому Афоні", де за часів Давньої Русі навчався багато хто з духовних осіб. Отож давньокиївські медики, коли не всі, то більшість, напевно читали твори таких класиків медицини, як Гіппократ, Цельс. Сердечне, щире ставлення Агапіта до хворих, скромність, безкорисливість (грошей за лікування він не брав) зажили йому слави й поваги народу: "...Слышано бысть о нем в граде, яко некто в монастыре лечець, многи болящии прихожашу и здрави бывашу". "Києво-Печерський патерик" описує найбільш вдалі випадки лікування Агапітом не тільки простих людей, а й бояр, князів та їх родин. Коли у Чернігові захворів князь Володимир Мономах, і лікування викликаного з Києва медика не дало результатів, князь покликав Агапіта. Тойвилікував князя, але від дарованих коштовностей відмовився. Агапіт славився також умінням підбирати продукти харчування для хворого. Крім того, він користувався засобами, завезеними з інших країн. Так, коли лікар Вірменин відвідав Агапіта, то знайшов у нього "зелие", про яке сказав: "...Несть се от наших зелий, но мню яко се от Александриа приносятся". З питань про лікарську діяльність Агапіта в історико-медичній літературі є дві протилежні точки зору. Одні вчені категорично заперечують лікарську діяльність Агапіта, інші вважають його професійним лікарем. Давньоруська медицина ніколи не відгороджувалась глухим муром від медицини сусідніх народів. Усі передові досягнення іноземних держав відразу ж органічно засвоювалися з огляду на місцеві умови й особливості. Звичайно,

релігійні обряди, молитви посідали значне місце при лікуванні в монастирях. Проте це не могло припинити розвиток медичних знань. Отже, народна медицина як галузь народної культури стоїть на межі двох наук — медицини та етнографії і привертає увагу як медиків, так і етнографів. Але якщо представників медико-біологічного циклу наук цікавлять насамперед прикладні аспекти народної медицини, тобто лікувальні засоби, які являють собою з точки зору медичної практики найціннішу й найсуттєвішу її частину, то коло зацікавлень етнографії значно ширше. Крім чисто практичних завдань її цікавить народна медицина як складова частина традиційно-побутової культури, в якій знайшов відображення світогляд народу, його багатий життєвий досвід. Тому не можемо погодитися з усталеним в науковій медичній думці поглядом на народну медицину та на методи її лікування як на нетрадиційні. Адже в ній акумульований багатовіковий досвід народу, традиційні знання багатьох поколінь. Від неї веде свої витoki наукова медицина. Києво-Печерський монастир, заснований в XI ст., вже з перших років свого існування став не тільки одним з центрів православ'я, але й осередком вітчизняної культури - літописання, мистецтва, архітектури. За свідченням "Києво-Печерського патерика", в монастирі з успіхом розвивалась також і медицина.

Завдання. Законспектувати